

הרב יצחק ישראל דוב גרינוואלד

ברוקלין נ.י.

זמנים במשנת הגה"ק בעל 'ויחי יוסף' מפאפא זי"ע

[וה'קרן לדוד' זי"ע]

ה"א - זמני עמוד השחר ומשיכיר

בשנה זו עסקתי בבית מדרשו של מו"ר הגאון הגדול בעל 'טעמי גבריאל' שליט"א בבירור הסוגיא הסבוכה של בין השמשות, לברר כל השיטות ובמיוחד שיטת גדולי אונגרין אשר כן נקט גם רבו הגה"ק בעל 'ויחי יוסף' זצ"ל מפאפא. וביקש ממני הצעיר שאעבור על סוגיא זו, ובפרט לברר עניני התכונה וחשבונות הזמנים וכדו'. בו בזמן העיר לי ידידי הרה"ג ר' ברוך אבערלאנדער שליט"א אב"ד בודאפעסט, שאעיין בלוח הזה דלהלן, ועודד אותי שאברר בהזמנים שבלוח עד מקום שידי מגעת, ובפרט שהוא נוגע לאנשי קהילתו בבודאפעסט. ומאז שהתחלתי בזה נאסף הרבה חומר בנושא, כפי שתחזינה עיניכם מישרים. אינני מתיימר לומר שמציתי את הנושא זה עד הסוף, עליו אין להוסיף, על כן כל הערה בזה תתקבל בברכה.

לוח 'טאבעללען' עליו מיוסד לוח הנ"ל

בתחילת לוח הנ"ל יש הקדמה מן המסדר וז"ל: "אמר המסדר, לקביעת הזמנים הסדורים בלוח הזה הי' לפני כמה לוחות, א) לוח שיצא לאור בדוגמת לוח הזה ע"י ישיבת צעהלים ושל הקרן לדוד וצ"ל משנת תרע"א והלאה ובוישווא בשנת תרע"ד. ב) לוח זמן צאת הכוכבים שסידר רב א' ממדינת אשכנז ע"פ יסוד קונטרס הנקרא "טאבעללען" שחיבר רב אשכנזי דר' ב' קאהן שהי' בקי בחכמת אסטראנאמי. ג) לוח שסידר בזמנינו הרב בעמח"ס תולדות שמואל בספרו חלק א' 2 על נץ החמה ושקיעת החמה לאופן בודאפעסט, עם טאבעללע לידע ההפרש בין אופן בודאפעסט לבין שאר מקומות." עכ"ל הנוגע לנו כעת.

במה שכתבו שהיה לעיניהם לוח המסודר "ע"פ יסוד קונטרס הנקרא 'טאבעללען'", הכוונה לקונטרס הטבלאות הנקרא 'טאבעללען' (שטראסבורג תרנ"ט ועוד), חיברו בגרמנית החכם התוכן ד"ר ברוך הכהן קאהן מק"ק ראויטש³.

והובא קונטרס זה בס' 'הזמנים בהלכה' (עמודים תקב תקכא), וכתב שספר זה היה נפוץ שנים רבות, ולוחות רבים בערי אירופה נערכו על פיו. ועי' שו"ת 'מלמד להועיל' (או"ח סי' לר) מה שנושא ונותן עם מחבר הקונטרס אודות הזמנים שבו. וראה שו"ת 'מנחת יצחק' (ח"ט סי' ט) שפוסק שזמן עלוה"ש כמו שכתוב בקונטרס.

זמן עמוד השחר אימתי?

קודם שנמשיך אודות זמן עמוד השחר שבלוח 'קהלת יעקב' בפרטיות, נעצור לרגע לברר בכלליות עמוד השחר מהו ומתי הוא.

עמוד השחר⁴ נוגע בהלכה לד' ענינים. א) תחילת מצוות שמצותן ביום – תחילת זמן תפילת שחרית בשעת הדחק, ב) סוף זמן מצוות שמצותן בלילה כגון קרי"ש וספירת העומר, ג) זמן תחילת התענית, ד) לדעת המג"א מחשבין זמני קרי"ש, תפלה, מנחה ופלג המנחה ע"פ שעות וזמניות מעלוה"ש עד צאה"ב.

בשו"ע או"ח סימן פט (ס"א) נפסק: "זמן תפלת השחר מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה כדכתיב יראוך עם שמש, ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא". ובמג"א

ישראל' גליון יב ואילך, מאמרו של הרב יעקב חנניה וינגרטן בקובץ 'בית אהרן וישראל' גליון קעא. וביותר יש להזכיר לשבח את סדרת מאמרים בנושא זה מאת הרב שמואל משה נחמי' הכהן לעוויטא בקובץ 'עץ חיים' (ברוקלין) מגליון א ואילך, ובמכתבו שנופס ב'בירור הלכה' (וילבר) ח"ז או"ח סי' נח עמ' כט, וזכה לכיין אל האמת (עכ"פ ברוב דבריו). וראיתי בקובץ גינת ורדים גליון כד עמ' קנא, במאמרו של הרב אפרים צבי שמילאוויטש שליט"א, שהאריך לדחות דברי הרב לעוויטה, ומסיק 'ורברי המערער [צ"ל המעורר] בטלין ומבוטלין, ודברי חכמים חיים וקיימים". אבל אחר כל אריכות הדברים כמעט שלא מצאתי שם שום טענה חדשה שהרב לעוויטה עדיין לא השיב עליהם, והשאר הן טענות חלושות. ומחמת שאין עיקר מטרת מאמר זה לדחות השיטה האחרת לא אאריך יותר.

2 להג"ר מאיר הלוי קליין מאויהעל, דף ל"א.

3 בשער הקונט' תוכב: Tabellen. enthaltend die Zeitangaben für den Beginn der Nacht und des Tages. für die Breitengrade +66° bis -38°. Zum Gebrauch für den jüdischen Ritus. תרגום: טבלאות. מכיל הזמנים לתחילת הלילה והיום למעלות רוחב +66 עד -38 לצורך הדת היהודית. ע"כ. אמנם כפועל בפנים יש טבלאות ליותר מעלות ממה שכתוב בשער.

ת"ח להגר"ב אבערלאנדער שליט"א שהשיג בשבילי צילומים מקונט' זה ומלוח 'קהלת יעקב' תש"ג.

4 נקרא גם "עלות השחר", וראה 'תולדות שמואל' (שם), פתיחה כוללת הקדמה ו, מאמר א, אות ג) שעלוה"ש ועמוה"ש הכל אחד, ולאפוקי מספר אחד שלא כתב כן.

שם (סק"ב) הביא פירוש הרמב"ם (במשניות ברכות פ"א מ"א): "היינו האור הנוצץ בפאת המזרח קודם עלות השמש וכו'". ואח"כ כתב (בסק"ג) ש"עמוד השחר" ו"האיר פני המזרח" הם שני ענינים נפרדים, ומן הדין כשר הקרבת התמיד וכן להתפלל שחרית משעלה עמוד השחר אלא דחיישינן דילמא אתי למיטעי לכן בעינן האיר פני המזרח. וכן פסקו שם ה'פרי חדש' (סק"א) והפרמ"ג (א"א סק"ג) וה'שו"ע הרב' (ס"א).

לעומת זה המשנ"ב ב'ביאור הלכה' (שם ד"ה ואם) הביא דעת הא"ר (סק"א) ו'מטה יהודה' (סק"א) והגר"א בספרו 'שנות אליהו' (ברכות פ"א מ"א ד"ה נכנסין וד"ה עד שיעלה עמוה"ש) החולקים וסוברים דעד שיאיר המזרח אפילו בדיעבד אינו יוצא מטעם דעדיין הוא בכלל לילה עד שיאיר המזרח, ש"עלות השחר" ו"האיר פני המזרח" אחד הם. וכן דעת הביאור הלכה שם, אלא שלענין שעת הדחק מצדד אם אפשר לסמוך על המג"א.

ובסימן נח הביא ה'ביאור הלכה' (ס"ד ד"ה משעלה) ראייה לשיטתם מדברי הרשב"א, ואח"כ כתב: 'ולפי זה יצא לנו ג"כ קולא לענין בדיעבד לקריאת שמע של ערבית אם היה אנוס'.

זמן עמוד השחר בלוח ה"ל

עבשיו נחזור להלוח שאנו דנים בו, לוח 'קהלת יעקב' תש"ג. זמני עמוד השחר בלוח הם כנראה ע"פ הרב ד"ר קאהן. אני כותב "כנראה" כי בהקדמת המסדר שם בהמשך אינו מפורש שגם עמוד השחר בנוי על הרב קאהן, אלא רק צאה"כ. אמנם זאת ברור שאינו מבוסס על ה'תולדות שמואל', כי ב'תולדות שמואל' אין זמן לעמוה"ש. ולא נשאר לנו לומר אלא או לוח הרב קאהן או לוח ה'קרן לדוד'. (אמנם לוח ה'קרן לדוד' לא עלה בידי להשיגו לע"ע).

ומתוך הקדמת המסדר משמע קצת שבלוח צעהלים יש רק זמן לנץ החמה ולשקיעת החמה, ולא זמן לעמוה"ש וצאה"כ, כי המסדר מדבר שם בהמשך על ההבדלים שיש בין הלוחות, ומפרט רק שיש הבדלים בנה"ח ובשקיה"ח בין צעהלים ל'תולדות שמואל'⁵.

5 אמנם אין זה מוכרח. ואכן הגר"י ניימאן זצ"ל במכתב הנדפס ב'בירור הלכה' (זילבר) תליתאה או"ח סי' פ"ט, כותב: "בחזן לארץ יש קבלה אחרת, למשל בעיר שטראסבורג היה פרופ' דתי תלמיד חכם גדול והוא קבע עלות השחר 12 גראד, והרבה מן הרבנים המובהקים סמכו עליו, הרב הגאון בעל שו"ת קרן לדוד [ש]בסוף ימיו היה אבדק"ק סאטמאר הוציא לאור לוח בשנת תרע"ד, ואחרי כן על פי לוח זה הוציא לאור כ"ק אדמו"ר [מ]פאפא - ברוקלין זצ"ל בשנת תש"ג, ומוכח שם וכן כתבו שהלכו בעקבותיו". עכ"ל. (מכתב זה נד' אח"כ בשו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב או"ח סי' קלב בתיקונים קלים).

מבואר שדעתו הגדולה שגם הלוח של הקרן לדוד מבוסס על פרופ' קאהן, וכנראה שהגיע למסקנא זו ע"י שהבין כן מתוך הקדמת המסדר בלוח פאפא, או אפשר שהיה לו לוח צעהלים.

ובספר 'ישראל והזמנים' (ח"א סי' א, עמ' ב) מביא שהגר"י ניימאן זצ"ל כתב לו: "שבשנת תרע"ד לפ"ק יצא לאור לוח על פי הוראת הגה"צ בעל 'קרן לדוד' זצ"ל, וחשבון עלוה"ש היה כשהחמה היא 13 מעלות תחת האופק". וחזר על זה בחלק ב (פרק יב, עמ' תתקנד). ונראה גם מזה שהיה לו להגר"י את הלוח של ה'קרן לדוד'.

אלא שהדבר צ"ע, שאם לוח ה'קרן לדוד' מיוסד על שיטת הרב ד"ר קאהן, א"כ מה פשר החילוק במעלה אחת. ואולי טעות סופר היא, וצ"ל 12 מעלות.

ומסדר השנים יתכן הדבר שיהיה לו לה'קרן לדוד' את ה'טאבעללען', לפי שה'טאבעללען' יצא לאור בשנת תרנ"ט, י"א שנים קודם לוח צעהלים בערב תרע"א. ולהעיר שהגר"י ניימאן מזכיר רק את הלוח של שנת תרע"ד (וב'אגורה באהלך') שם הנוסח "בשנת תעדר"), ולא הלוח הראשון שה'קרן לדוד' הוציא לאור בשנת תרע"א, וזה מסייע להשערה שלי שהיה תחת ידו לוח זה.

והרב יצחק צבי לאמפין שליט"א (תלמיד הגר"י זצ"ל בעניני זמנים, ועסק בכתביו בענין זה שב'אגורה באהלך' ח"ב)

הרב קאהן בקונטרס הלוחות 'טאבעללען' (עמ' 5 בלה"ק) קובע את זמן עמוה"ש כאשר השמש מגיע אל 12 מעלות תחת האופק, וא"כ הייה צריך להיות גם לוח 'קהלת יעקב' כן. אולם ב'הזמנים בהלכה' (ח"א עמ' קטז) כותב על לוח זה: "ע"פ בדיקה: זמן צה"כ כשמצב השמש כ-8.5-8 מעלות, ועלות השחר כ-11.5 מעלות תחת האופק. סוף זמן קר"ש מחושוב ע"פ הזמן שמעה"ש עד צה"כ (ולא בהתאם לנשפים מקבילים)⁶". א"כ צ"ע טעם החילוק בחצי מעלה. וצ"ל שהלוח אינו מדוייק כל כך בחצי מעלה⁷.

עוד יש להעיר שהרב קאהן כותב בהקדמה שלו (עמודים 4 5) שמסופק בעלוה"ש אם לחשוב 18 מעלות תחת האופק (שהוא אסטראנאמישע דעממערונג-נשף אסטרונומי) או 12 מעלות, ומסיק לנקוט 12 מעלות לפי: (א) שזה קרוב לזמן משיכיר; (ב) ואינה מתנגדת למה שנהגו בכל תפוצות ישראל בזמן התפלה בימי החורף ובליל חג השבועות⁸.

ובכל זאת כתב שם אשר "לכל המצות אזהרות שזמןן כל הלילה ובעלוה"ש עבר זמןן, בודאי נכון להחמיר כשיטת הרמב"ם המסכמת לחכמת האסטראנאמיע, ולומר שבהתחלת האסטראנאמישע דעממערונג עבר הלילה". וכן הדפיס בפנים בגרמנית בתחתית כל עמוד: "אודות תחלת היום עיין במבוא". אבל בלוח 'קהלת יעקב' תש"ג אין זכר לזה, אלא עמוד השחר נקבע רק 12 מעלות (או 11.5), וזמן קר"ש מחושוב מן זמן זה עד זמן צאה"כ שבלוח. וברור שטעם הדבר הוא לפי שהרב קאהן בעצמו כותב שבכל תפוצות ישראל מעולם לא חששו לעלוה"ש כה מוקדם של 18 מעלות.

ואציין כאן לדוגמא זמני עמוה"ש לתעניות מלוח תש"ג לאופק בודאפעסט⁹, והוספתי בו גם זמן נץ החמה שבלוח התולדות שמואל כיון שהזמנים שם תואם יותר עם לוחות המדוייקים של היום:

כתב לי שכפי הידוע לו ראה הגריי"ט את לוח ה'ק'ן לדוד' הנזכר רק בהיותו המנהל בשיבת 'קהלת יעקב' בעיר פאפא לפני ובשעת המלחמה, ולא נשאר בידי מזה עותק. גם כתב לי שהגריי"ט הוא זה שערך את הלוח בשנת תשי"ג ע"פ הכוונת רבו. 6 כוונתו לאפוקי מדעת הג"ר יחיאל מיכל טוקצינסקי הסובר שלזמן קר"ש ותפילה לדעת המג"א שמחשבין מן עלוה"ש עד צאה"כ - אין מחשבין עד צאת "ג" כוכבים כינונים בלבד, אלא צריכים לשער עד צאת "כל" הכוכבים. ועל זה כותב הרב זמנים בהלכה' שבלוח זה אינו כן. ועיי"ש שברוב הקהלות חשבו לא בהתאם לנשפים מקבילים.

וראה בקונ' יועץ יוסף' (שבסוף שר"ת 'משפטי' ליעקב' סי' ב, ובשו"ת 'יועץ יוסף' ח"א סי' לו) שכותב אל הגריי"ט ניימאן אודות שיטת הגריי"ט: "ואני לא עיניתי עדיין אם האמת אתו".

ובשו"ת 'יועץ יוסף' (ח"א סי' לו) כותב שוב אל הרב הג"ל: "ואף שגם דעתי נוטה דלא כשיטת ר' מיכל הג"ל מכח סתימת לשון הפוסקים דלא הוזכר בשום מקום יציאת כל הכוכבים אלא כתבו סתם דמחשבין מעלות השחר עד צאה"כ, אבל גם אין בידי הוכחה נגד שיטתו". עכ"ל.

7 כי ב'טאבעללען' של הרב ד"ר קאהן יש רק טבלאות לכל מעלה שלימה, אבל בודאפעסט שיושבת על 47 וחצי מעלות צפון צריכים לחשב ע"פ הטבלאות למעלות 47 ו-48. וכן כתוב בהקדמת המסדר שחישב ע"פ "לוח זמן צאה"כ שסידר רב א' ממדינת אשכנז ע"פ יסוד קונטרס הנקרא 'טאבעללען' שחיבר רב אשכנזי דר' ב' קאהן". ואפשר שהלוח של אותו "רב אחד" הזה לא היה מדוייק כ"כ, או שחישבו זה בעצמם. עכ"פ נראה ברור שכוונת מסדרי הלוח היה לקבוע זמן עלות השחר 12 מעלות כדעת הרב קאהן. ובמאמר ב' נאריך בזה יותר בעז"ה.

8 כוונתו כמ"ש שם בעמ' 4: "למשל וויען [=48.2° צפון] שטראסבורג [=48.6° צפון] אם נחשב האסט. דעממ. [=18° תחת האופק] לעמוה"ש, תהי עלוה"ש בליל חג השבועות חצי שעה אחר חצות הלילה, וכימי חורף הקצרים תתחיל זמן ק"ש ותפלה עד שלא עברה שעה ששית אחר חצות. ואנו מימינו לא שמענו ולא ראינו נוהגין כן". עכ"ל. ור"ל שהמנהג שהזמן המקובל לעלוה"ש אינו מוקדם כל כך.

9 יש לציין שהזמנים שבלוח הם ע"פ זמן מזרח אירופה, וכמו שכתוב שם שהזמנים "ע"פ המורה שעות החדש שבמדינתינו", והזמנים מאוחרים בשעה אחת ממה שהיה נהוג בבודאפעסט מקדם - זמן מרכז אירופה. גם היום נהוג בבודאפעסט זמן מרכז אירופה כמקדם. על כן כאשר העתקתי זמני נה"ח מספר תולדות שמואל הוצטרתי להוסיף עליו שעה אחת, ואם רוצים להשתמש בטבלה זו בבודאפעסט של היום צריכים לנכות שעה אחת.

תענית	תאריך לועזי	עמוה"ש	נץ בלוח	הנשף	נץ בתוי"ש	הנשף
צום גדליה	ספט. 14	5: 13	6: 21	68 דקי'	6: 19	66 דקי'
עשרה בטבת	דצמ. 18	7: 15	8: 31 ¹⁰	76 דקי'	8: 27	72 דקי'
אסתר מוקדם	מרץ 19	5: 40	6: 52	72 דקי'	6: 50	70 דקי'
י"ז תמוז	יולי 20	3: 34	5: 08	94 דקי'	5: 07	93 דקי'

הגם שבלוח לא כתוב להדיא שאפשר לסמוך על זמן עמוד השחר גם לקולא לזמן התחלת התענית, ואפשר שהוא רק לחומרא לזמן התחלת התפלה, מ"מ מאחר שהקילו לחשב זמן קריאת שמע שהוא דאורייתא ע"פ זמן עמוה"ש הזה, ודאי שגם לענין תענית אפשר להקל.

השוואה בין שני הלוחות

כעת אעתיק זמני עמוד השחר לתאריכים הנ"ל מתוך טבלאות הרב קאהן. הטבלאות נכתבו ע"פ השעון המקומי, ותואם רק לאמצעו של כל איזור שעות, כמ"ש בגרמנית בתחתית כל עמוד שבקונטרס. על כן כדי להתאים אותו למעלת אורך בודאפעסט (19 מעלות מגרניץ) וללוח פאפא המיוסד על זמן מזרח אירופה, מוכרחת הוספה של 44 דקות. גם מאחר שבודאפעסט יושבת על מעלת רוחב 47 וחצי צפון מן קו המשוה, והטבלאות נמסרו רק על מעלות שלימות הוצטרבתי להעתיק שתי טבלאות, למעלה 47 ולמעלה 48. ומאלו יש ללמוד על זמני בודאפעסט, שצריך להיות ממוצע באמצע (אך לא בהכרח בדיוק באמצע). גם מחמת שאין בו תאריך של כל יום ויום, רק כל יום עשירי, הוצטרבתי להעתיק יום הקרוב ביותר להנ"ל, ועל כן העתקתי גם מלוח פאפא הזמנים שבתאריכים אלו.

תאריך לועזי	לוח פאפא	טבלה 47°	טבלה 47° בהוספת 44 דקי'	טבלה 48°	טבלה 48° בהוספת 44 דקי'
ספט. 18	5: 19	4: 35	5: 19	4: 35	5: 19
דצמ. 17	7: 14	6: 25	7: 09	6: 30	7: 04
מרץ 22	5: 34	4: 55	5: 39	4: 50	5: 34
יולי 20	3: 34	2: 55	3: 39	2: 50	3: 34

רואים בעליל שביום ספטמבר 18 שאין חילוק בין טבלה 47 לטבלה 48 זמני פאפא תואם לשתייהם, ובימים מרץ 22 ויולי 20 תואם עם מעלה 48. אבל ביום דצמבר 17 אינו תואם לא עם זו ולא עם זו, אלא מאוחרת משתייהם. ומכאן שהלוח אינו מדויק כל כך בכמה דקות, וכדהעליתי לעיל, ולפעמים עמוד השחר כאשר השמש בדיוק 12 מעלות, ולפעמים מאוחר מזה, כאשר השמש כבר פחות מזה.

10 בלוח נדפס הזמן 7:31, וא"כ יש בין עלוה"ש לנה"ח רק 16 דקות! אבל אחר העיון בלוח רואים להדיא שזה טעות הדפוס, שרק בעמוד ההוא זמן נץ החמה הוא ע"פ זמן מרכז אירופה, ששכחו להתאימו לזמן מזרח אירופה כמו שעשו בעמוד השחר שבעמוד זה ובשאר הזמנים שבלוח. וכך רואים שזמן נה"ח מוקדם בכשעה מן העמוד הקודם וזמן העמוד שאחרי. ואכן בסוף הלוח נדבק עמוד לוח התיקון ושם העירו על טעות זו.

שיעור המעלות

ז"ל הרב ד"ר קאהן בלוח 'טאבעללען' בהקדמה (בלה"ק עמ' 4): "היסודות הנצרכים להבנת הסדרים שסדרתי, והעיקרים אשר עליהם אדני חשבונתי הטבעו, ולחכימא די ברמיזא. הזמן שנקרא צאת הכוכבים, שהוא כפי קבלת חז"ל העת שנראין ג' כוכבים רצופין, לא גדולים ולא קטנים, לא יפול בו שום ספק, מאחר שאנו יודעין, (א) מצב כל נקודה על הארץ, אם הוא מלמעלה או מלמטה לקו המשווה, (ב) מעמד השמש תחת אופק הרקיע, (ג) המרחק אשר בין כל מקום ומקום לקו המשווה. בכך אם נתברר לנו בחוש ע"י השקפה עת צאה"כ רק במקום אחד וביום אחד, נוכל לחשב עת צאה"כ תחת כל השמים. וכן עשיתי, אחר שנתברר לי בנסיגות רבות עת צאה"כ במקומות שונות הרחוקים זה מזה כמה אלפים מיל, מצאתי ע"י חשבון זמן צאה"כ לכל מקום מושב בני אדם, "עכ"ל הנוגע לעניננו. וכמו שאפשר לדעת מראש זמן מדוייק לצאה"כ בכל מקום שבעולם ע"י ידיעת כמה מעלות השמש נמצא תחת האופק, כך אפשר לדעת זמני עמוה"ש. ויסוד חשבונות אלו מבואר כבר בספר 'אילם' (להרב יש"ר מקנדיאה, מעין חתום, תמר סד).

מטרת חשבונות אלו הוא בעצם במקום לצאת לחוץ בכל יום ויום לראות עמוד השחר או צאה"כ בפועל, וע"י חשבונות אלו די לראות פעם אחת צאה"כ או עמוה"ש או כל זמן אחר, ומחשבים מהו מצב השמש אז, שזהו מדת החשכות הנצרך לראות כוכבים או אור במזרח, ואח"כ אפשר להקיש לכל מקום אחר. ואפשר אפילו לעשות לוח מראש. חשבונות אלו הם בדוק ומנוסה, וכיום יש הרבה קהלות שעושים זמן מוצ"ש ע"פ חשבון המעלות שהשמש תחת האופק, ורואים במציאות אשר מדת החשכות שבזמן מוצ"ש"ק הכתוב בלוח הוא תמיד שווה.

בעל 'מנחת כהן' (מאמר ב פ"ד) הבין שבמקום לצאת להסתכל בחוץ בכל יום אפשר לחשב אורך זמן הנשף ע"פ שעות זמניות, כך שהנשף היותר ארוך הוא בקיץ, היותר קצר בחורף, והבינוני הוא בימים הבינוניים. ונמשכו אחריו כמה אחרונים, ביניהם ה'פרי חודש' בקונטרס 'דבי שמשא' והרב בעל ה'תניא' במכתב (הנדפס בגליון שו"ע הרב סי' רסא ס"ו). אמנם זה מוכחש מן החוש, שהמציאות היא שהנשף היותר קצר הוא בימים הבינוניים דוקא, ובחורף הוא יותר ארוך מזה, ובקיץ עוד יותר. וגם הרב בסידורו חזר בו, וחישב כפי חשבון ספר 'אילם' הבנוי על מעלות.

וכה השיב הרב קאהן הנ"ל אל הגר"צ האפפמאן זצ"ל מח"ס 'מלמד להועיל', ונדפסה בספרו שו"ת 'מלמד להועיל' (או"ח סי' ל): "ומה שתמה הרב בעל 'תבואות השמש' על שהנשף והשחר בירושלים עה"ק כמעט שוה בכל זמני השנה, הוא תלוי במה שטעה במחכ"ת שסובר כי אורך הנשף והשחר הוא לפי ערך אורך היום, וזה טעות, כי באמת בין הנשף הסתמי (בירגערליכע דאָממערונג) ובין הנשף התוכני בכל המקומות הם ביותר קצרים בעת אשר השמש עומד בקו המשווה, דהיינו בחדשים מאָרץ וסעפטעמבער, והם יותר ארוכים בחדשים יוני ודעצעמבער, ובמקומות גבוה הרוחב (האָהערען¹¹ ברייטען) הנשף בחדש יוני הרבה יותר מחדש דעצעמבער, עכ"ל. ועיי"ש שהסכים עמו הרב בעל 'מלמד להועיל' בזה.

וכ"כ בספר 'ישראל והזמנים' (ח"ב פרק יב, עמ' תתקנה), שהגה"צ אדמו"ר (בעל 'זיחי יוסף') מפאפא (שליט"א) זצ"ל אמר לו שאין דעתו נוחה לחשוב זמן עלוה"ש ד' מיל שוות לפני נצה"ח,

אלא הי' צריכין לילך לחוץ ולהביט בשמים לראות זמן כשפני מזרח מתחיל להאיר ולחשוב כמה מעלות אז החמה תחת האופק ולקבוע מספר מעלות אלו לזמן עלוה"ש לכל השנה. עכ"ל.

הלוח שסידר ה'ויחי יוסף' באנטווערפן בין תש"ז ל-תשי"א

אחר שהגה"ק בעל 'ויחי יוסף' זצ"ל חווה נוראות השואה על גופו ועל משפחתו שב לפאפא בשלהי שנת תש"ה, ובחודש תשרי תש"ו עבר לישב על כסא הרבנות בסאמבאטהעלי, ובתחילת שנת תש"ו הגיע לאנטווערפן שבבלגיה. שם הצליח להקים שוב את ישיבתו הק' עם בחורים משארית הפליטה שרידי חרב, וזכה להעמיד תלמידים רבים. לא ארכו הימים ונשמע הקול אשר הסובייטים מתכוננים לכבוש את בלגיה ולהנהיג בו משטר קומוניסטי, אז החליט להעביר את ישיבתו לארה"ב.

אחר שכבר השתכן בשכונת וויליאמסבורג שבברוקלין נוא יארק, אנו מוצאים אותו בתשובה (קונ' ויען יוסף' שבסוף שו"ת 'משפטיך ליעקב' סי' ב, ובשו"ת 'ויען יוסף' ח"א סי' לו) נושא ונותן עם שארו ותלמידו הגר"י ניימאן זצ"ל באופן חשבון זמן קרי"ש שבלוח שהוציא לאור ב"אנטווערפן". תשובה זו כתב על הספינה בשנת תשי"ד בחזרתו מביקורו (השני) בא"י. וז"ל: "בענין זמן קריאת שמע, עיינתי עכשיו קצת בדבריך, והנה צדקת שבאנטווערפן חשבתי באופן אחר, ובאמת איכא למימר בזה מאן דתני הכי לא משתבש ומאן דתני הכי נמי לא משתבש". ומבאר שיש שני דרכים לחשב הזמן שבין עלוה"ש לנה"ח ושבין שקיה"ח לצאה"כ (א - עשירית מן היום; ב) שמינית מן היום. זאת אומרת שכך או כך תלוי באורך היום, הנשף הארוך ביותר הוא בקיץ, הקצר ביותר בחורף, והנשף הבינוני בניסן ותשרי.

ואח"כ מזכיר שבא"י קנה הספר 'בין השמשות' של הגאון ר' יחיאל מיכל טוקצינסקי, ונושא ונותן במש"כ שם (פי"א אות ב) שמחשבין זמן קרי"ש ע"פ זמן יציאת כל הכוכבים. וראה שו"ת ויען יוסף' שם סי' לו, וראה לעיל (הערה 6).

ואח"כ כותב עוד: "אולם עוד ראיתי בספר הנ"ל (פ"ה אות א) שכתב דאורך וקוצר הנשף אינו מתאים בדיוק עם חשבון אורך היום, דיודע מהאוסטרונומיים דביום הקצר אורך הנשף הוא יותר מיום הבינוני, והוא חשבון אוסטרונומי, ולפי"ז נפל פיתא בבירא, דלא נוכל לחשוב כפי הכלל הנ"ל כמובן. אך כמדומה שאין כוונתו אלא על מינוטין אחדים על כן אם מוסיפין להחמיר להקדים ערך ה' מינוט מכפי שעולה ע"פ חשבון הנ"ל יוצאין יד"ח".

הנה לא איכנס בזה אם די בחומרא של מינוטין אחדים, אבל זאת נראה שבזה התחשב הגאון בעל 'ויחי יוסף' יותר בדברי הגרימ"ט, כיון שכך דעת האסטרונומיים. משא"כ בשיטתו שמחשבים ע"פ יציאת כל הכוכבים שזה תלוי בדברי הפוסקים - הנה בדברי הפוסקים היה גם לו יד ושם.

אבל הפלא שלא זכר שגם בלוח שיצא לאור ע"י ישיבתו בשנת תש"ג שם זמן צאה"כ הוא כדעת האסטרונומיים שהנשף הקצר ביותר הוא בימים הבינוניים! וזה מסייע להשערה שלי שאחר השואה לא היה לפניו לוח זה. ולא רק על הספינה, אלא גם בשעה שערך את הלוח באנטווערפן, שבאנטווערפן חישב זמן קרי"ש באופן אחר כדמוכח בתשובה שם.

וראה שו"ת ויען יוסף' (או"ח ס"ס קג) שכותב: "שאנו רואין שהשיעור דג' רבעי מיל משתנה מקיץ לחורף" עכ"ל. ולא הזכיר שבניסן ותשרי הנשף קצר עוד יותר מחורף וכנ"ל, ואפשר שטעמו בזה כי לא בירר בזה עדיין, וגם שאין מזה נפק"מ לענין הנקודה שדן בו שם.

קביעת זמן עלוה"ש ומשיכיר בויליאמסבורג תשל"ו

בשנה שאחריה (שנת תשט"ו) נשאל מאת ההעלמיצער רב אם מותר להניח טלית ותפילין בשעת הדחק אחר עלוה"ש, ואם עלוה"ש הוא 72 מינוט קודם נה"ח. ע"ז השיב בתשובה שנד' ב"סוד יוסף-טהרת יו"ט (ח"ז עמ' צא, ואח"כ בשו"ת 'ויען יוסף' ח"א ס' י): "הנה ידוע מה שהאריך המנחת כהן (מאמר שני פ"ב) לצדד דשיעור זה משתנה לפי אורך היום ונחשב שעות זמניות, א"כ אין לחשוב בחורף הני ד' מילין לע"ב מינוטין. וגם חוץ מזה, משתנה לפי הידוע לפי האופק של מקום ההוא. על כן נראה לענ"ד שאין להקל לחשוב עלוה"ש אלא כשכבר ניכר קצת אור במזרח וכו'. והנה אני קבעתי בבית מדרשי זמן הנחת תפילין בבוקר ג' רבעי שעה קודם זמן זריחת השמש וכו', אבל לענ"ד שיעור משיכיר את חברו ברחוק ד' אמות הוא דבר קשה לצמצם, על כן קבעתי שיעור זה כדי שיצא הספק מלב, והוא כמדומה לערך רבע שעה אחר שמתחיל להתנוצץ אור קצת במזרח דהוא עלוה"ש, וידוע שיש בזה פלוגתות מהו בדיוק עלוה"ש ומהו נה"ח וקשה להכריע, מ"מ להורות לרבים השואלים בעל כרחך עשיתי לי הכרעה הנ"ל. ומובן ממילא דבקיץ נשתנה החשבון כידוע חשבון שעות זמניות". עכ"ל.

מבואר שקבע עלוה"ש בחורף 60 דקות קודם נה"ח, ומשיכיר 45 דקות קודם נה"ח ושיעור זה שיצא הספק מן הלב. עוד מבואר שהגם שקשה להכריע, מ"מ להורות לרבים השואלים בעל כרחו עשה הכרעה הנ"ל. והגם שידע שבקיץ זמן משיכיר מוקדם יותר מן 45 דקות בכל זאת לא שינה בקיץ לפי שלא בירר בכל יום ויום. ועוד נראה מכאן ששוב מתחיל להחשיב שאורך הנשף תלוי בשעות זמניות, דהיינו שבקיץ הנשף ארוך יותר מבחורף, ועל כן קבע זמן עלוה"ש לחומרא ע"פ המציאות בחורף. אבל מימי ניסן ותשרי שהמציאות היא שהנשף אז קצר מבחורף, מזה לא הזכיר כלום, ולא נוכל לדעת אם זמן עלוה"ש שקבע אפשר לסמוך עליו גם בניסן ותשרי. אמנם ממה שלא חילק מסתבר שהכניס כל זה בחשבון, ובפרט כי הימים השווים ("ימי ניסן ותשרי") שבהם הנשף קצר ביותר אינם קבועים בחדשי ניסן ותשרי שבלוח העברי, ומשתנים כפי קביעת השנה, והרבה פעמים מגיעים קודם לזה דהיינו באדר (סוף חורף בלוח העברי) ואלול (סוף קיץ בלוח העברי).

שינוי זמן "משיכיר" בויליאמסבורג תשל"ד

בשו"ת 'ויען יוסף' (ח"א ס' מח): "דכמו כן לענין שיעור שיכיר את חבירו כמה הוא קודם זמן זריחת השמש אינו שוה בכל מקום, ואני קבעתי בבית מדרשי לחשוב זמן משיכיר לפי אומדנא 50 מינוט קודם זריחת השמש". וחותרם בתאריך ה' לסדר וארא תשל"ד¹².

מבואר שחישב ע"פ "אומדנא" לזמן משיכיר 50 מינוט קודם נה"ח. ופשוט שגם כאן נכלל

12 ובהערת המו"ל מעתיקים הלשון שפירסם בבית מדרשו, וז"ל: "זמן ברכת טלית ותפילין לפי הזייגער החדש. בשבוע פרשת שמות 7:30. בשבוע פרשת וארא 7:28. עכ"ל הנצרך. והכוונה כמה שכתוב "הזייגער [=השעון] החדש", שבשנת תשל"ד היה תקופת ה"אמברגו" על הנפט שהטילו מדינות ערב עקב מלחמת יום הכיפורים וגרמו לעליית מחירי הדלק בעולם וגם בארצות הברית. עקב כך הוחלט ע"י מדינת ארה"ב להנהיג גם בחורף את שעון קיץ המוקדם בשעה אחת, כדי לחסות בצריכת דלק. סדר חדש זה גרם לקשיים לפועלים בזמן תפלה, לפי שיצא זמני עלוה"ש, משיכיר ונה"ח היו מאוחרים מאד.

הנה, ה' וארא תשל"ד היה בכ"ג טבת, ולמספרם היה יאנואר 7, 974. הזמן שהוקבע ל"משיכיר" 7:28 היה לכל שבוע של וארא (יאנואר 13 עד 19), וביום הראשון (יאנואר 13) נה"ח בנוא יארק בתאריך זה הוא 7:19, ובשעון שהונהג אז היה 8:16, וזה 51 דקות, דקה אחת מוקדם מן 50 דקות. ובסוף השבוע ביום השב"ק (יאנ' 19) נה"ח אז היה 8:16, וא"כ

בהאומדנא חומרא כ"ב עד שיצא הספק מן הלב, אלא שכאן מקיל שזמן משיכיר הוא 50 דקות קודם נה"ח ולא 45 דקות בלבד.

זמן תחילת התענית

כפי שנתבאר זמן עלוה"ש 60 דקות קודם נה"ח שקבע בויליאמסבורג הוא ע"פ אומדנא, ואיחר זמנו לחומרא כ"ב עד שיצא הספק מן הלב. אמנם בתחלת התענית פשוט שא"א לסמוך ע"ז, כי בזה אדרבה צריכים להקדים זמן עלוה"ש לחומרא עד שיצא הספק. ודבר ממנו בכתב לא ראיתי.

אמנם ידוע בין תלמידי, שהזמן לתחילת תענית קבע על שעה וחצי קודם נץ החמה. וכן אמר לי דו"ר הרה"ח ר' יוסף וועבער נ"י גבאי בית מדרש פאפא בויליאמסבורג, אשר עוד בימי חי' ה'ויחי יוסף' וצ"ל היה הוא מפרסם את ה"זמנים צעטיל" בביהמ"ד בכל שבוע ושבוע ובו כל הזמנים מסודרים, שכך הורה לו לפרסם¹³.

אבל פשוט שגם זמן זה היה רק ע"פ אומדנא, כי הלא דעתו היה שהזמן משתנה בקיץ ובחורף. ורק בלוח של שנת תש"ג היה מדוייק (פחות או יותר).

מה שעומד לנגדי לכאורה מה שמצאתי ב"לוח לזמן זריחת ושקיעת החמה לשנת תש"ך לפ"ק פה ניו יארק" שיצא לאור ע"י ישיבת קהלת יעקב מפאפא¹⁴, ושם בתחתית העמוד בין ההלכות נדפס: "עלות השחר שהוא התחלת היום מוקדם לזמן זריחת השמש בערך חלק עשירי מאורך היום שבין הזריחה להשקיעה (ויש מחשבין חלק שמיני) ואין החשבון מכוון בצמצום." עכ"ל.

אבל אחר העיון בחשבונות זה אי אפשר. וניקח לדוגמא שנה זו (תשע"ה) ביום י"ז תמוז (יולי 5) נה"ח 5:30 ושקיעה"ח 8:30, נמצא אורך היום 15 שעות. עשירית מזה היא שעה וחצי בדיוק, וזה אכן תואם עם הזמן שקבע לזמן תחילת התענית. אמנם בחורף לדוגמא יום א' טבת בשנה זו (דצמבר 22) נה"ח 7:17 ושקיעה"ח 4:33, נמצא אורך היום 9 שעות ורבע. עשירית מזה היא 55 דקות וחצי, נמצא שהשעה קודם נה"ח שקבע לתפלת שחרית הוא מוקדם מדי.

מוזמ "משיכיר" 7:28 עד נה"ח יש רק 48 דקות, דהיינו פחות 2 דקות מן 50 דקות. וצ"ל שלא דק כ"כ בזה. וכן לגבי השבוע הקודם פרשת שמות (יאנואר 6 עד 12), ביום הראשון היה נה"ח 8:20, וביום השב"ק 8:19. הזמן שנקבע ל"משיכיר" 7:30 הוא ביום הראשון 50 דקות בדיוק קודם נה"ח, וביום השב"ק היה רק 49 דקות. גם בזה צ"ל שלא דקדק כ"כ בזה והיה עושה קצת בערן. וכפי הנראה כן היה עושה כל השנים.

13 ופלא ראיתי בס' "ישראל והזמנים" (ח"ב פרק יב, עמ' תתקנד) שכותב: "שמעתי מהרה"ג ר' יודל גרובער שליט"א ששאל מכ"ק הגה"צ אב"ד פאפא (שליט"א) וצ"ל בעמח"ס שו"ת ויען יוסף עד מתי מותר לאכול ביום התענית בהשכמה, והורה לו שיש להחמיר עד חצי שעה קודם זמן עלוה"ש שנקבע בלוח של התאחדות הרבנים [שהוא 72 דק' קודם הנץ, ויוצא ס"ה 102 דק' קודם השקיעה], שהוא חושש לשיטות הסוכרים דהילוך מיל הוא 24 מינוט (נמצא שזמן עלוה"ש הוא 96 מינוט לפני נצה"ח. עכ"ל. וזהו תמוה כי מעולם לא היתה דעת הגה"ק מפאפא לשער עלוה"ש ע"פ ד' מילין בשעות שוות. ועיי"ש ב"ישראל והזמנים" שג"כ תמה על שמועה זו מטעם זה. ועוד יש לתמוה כי דעתו היתה רק להחמיר שעה וחצי קודם הנץ (90 דק.), ולא חצי שעה נוסף על 72 דקות (דהיינו 102 דק.).

ואחר המחילה, כפי הנראה נתחלף לו אצל הגרי"ג שעה וחצי קודם נץ החמה, עם חצי שעה קודם עלוה"ש (שבלוח 'התאחדות'). גם הביאור הזה שחשש לשיעור מיל של 24 מינוט כנראה שלא יצא כן מפיו, אלא הוא ביאורו של הגרי"ג ע"פ הבנתו.

14 תשואות חן לש"ב הרב ישראל פרידלענדער שליט"א ששלח לי צילום מלוח זה. לוח זה הוא כפורמט גדול, שכל חדישי השנה הם בדף גדול אחד. יש בו זמני נה"ח ושקיעה"ח, הדלקת הנרות ומוצ"ש, וסוף זמן קר"ש, והכל נעתק מתוך לוח התאחדות הרבנים כמ"ש בראש הדף.

ואם מחשבין שמינית מן היום או בשנה זו י"ז תמוז שכאמור אורך היום 15 שעות, שמינית מזה הוא שעה ועוד 52 דקות וחצי. נמצא לפי זה שהזמן שנקבע על ידו שעה וחצי לזמן תחילת התענית אינו מספיק. ורק בחורף כבעשרה בטבת (יאנואר 1) שבשנה זו שאורך היום 9:19, ושמינית מזה היא שעה ועשר דק' בקירוב, בזה שעה וחצי הוא די והותר.

בקיצור, החשבון שעה לשחרית, שעה וחצי להתחלת תענית, אינו תואם עם חשבון עשירית היום או שמינית היום, אלא נקבע ע"פ ההסתכלות בזמן שמתחיל להתנוצץ אור קצת במזרח כמבואר. ונראה שסמך בעיקר על מה שכתב "ואין החשבון בצמצום", רצה לומר שהזמן "שמתחיל להתנוצץ אור קצת במזרח שהוא עלוה"ש" אינו תואם בצמצום לא עם שמינית ולא עם עשירית, וכן נקט הלשון "בערך חלק עשירי" לומר שאינו בדיוק כך, ועיקר כוונתו היתה בזה לשלול הדעת שעלות השחר קבוע 72 דקות שוות לכל ימות השנה.

פשר דבר השינויים בזמנים

תלמידו הגדול הגרי"י ניימאן זצ"ל נשאל לפרש השינויים בדעת רבו, והשיב בתשובה בשנת תשס"ד (נד' בקובץ 'עץ חיים' ח"ט עמ' רב): "ראשית מה שכ' כותב שכ"ק מו"ר בעל ויחי יוסף זצ"ל שינה איוזו פעמים, רבינו זצ"ל הלך בדרכי רבנים הקודמים שביום ברור ראו בעיניהם את המציאות ועל פי זה קבעו את הזמנים. באמת הדפיס את הלוח לטובת הישיבה כמו שהדפיס ה'קרן לדוד' זצ"ל¹⁵, אבל לא עיין כ"כ בהגראדען [=מעלות] כי לא הי' בזה לו קבלה¹⁶, וע"כ אינו חידוש שלפעמים שינתו שיטתו כאשר הי' נדמה לו שהדין באופן אחר".

מש"כ ש"לא עיין כ"כ בהגראדען כי לא הי' בזה לו קבלה" יש להוכיח כן ממה שבהקדמת המסדר עשה עסק גדול מן זמן צאה"כ, וציוה לאחר את זמן צאה"כ מן הזמן שבלוח המיוסד ע"פ הרב ד"ר קאהן, משא"כ זמן עלוה"ש שבלוח, לזה אינו מתייחס כלל. וסמך על מסדרי הלוח שהעתיקו זמן עלוה"ש כפי שיטתו המדוייקת של קאהן, ולא בירר אם המעלות שקבע תואם עם המציאות של עלוה"ש.

ואח"כ ממשיך הגרי"י: "מה שכתב זמן תפילין 50 מינוטין לפני זריחה, מעיקרא הסכים רק על 45 מינוטין. לפני כמה שנים הי' איזה שעת הדחק שהפועלים לא יכלו להגיע אל מקום עבודתם רק במאוחר, ואז בענוותנותו דיבר אתי ואמרתי שלפי חשבוני אין שום שאלה להקדים איזה מינוטין, ונשארנו על חמשה מינוטין, וע"כ נשאר שזמן תפילין 50 מינוטין לפני זריחה".

האם יש בין השמשות בעלות השחר?

בשור"ת 'ויען יוסף' (או"ח סי' מז) נדפס: "ע"ד תמיהת כ"ק אאמו"ר זצ"ל בויגד יעקב (שמות,

15 ברור שכוונתו ללוח שנדפס בשנת תש"ג לטובת הישיבה כמו שכתוב שם בלוח "נסדר ע"י מנהלי חברת קהלת יעקב תלמידי אדמו"ר דק"ק פאפא לתועלת החזקת בית תבשיל דישיה"ר [=דישיבה הרמה]. וכן בתחילתו ובסופו יש עמודים שלמים בלה"ק ובהונגריה בבקשה לתמוך בישיבה.

16 מזה נראה לכאורה שבלוח של ה'קרן לדוד' לא היה זמן עלוה"ש על פי לוחות של הרב ד"ר קאהן, שאילו היה כן ודאי שהיה זה נחשב עבורו קבלה מאת דודו ורבו המובהק לחשב ע"פ הרב ד"ר קאהן. אך אפשר שידע שהגם שדודו סמך על לוח של הרב קאהן למעשה בהיותו לוח מפורסם בזמנו, מ"מ לא היתה דעתו להחליט כן בוודאות ששיעור האור הנכון לעלות השחר הוא השיעור שקבע הרב קאהן.

במצותיך שעשועי מצוה צ' וז"ל: מבואר בש"ס פסחים (נ"ט ע"ב) דזמן הלנה עד עלות השחר, ולא מצינו מוזכר בשום מקום שיש קודם עלות השחר בין השמשות, ובין השמשות יש רק קודם צאת הכוכבים, וראיתי בלוח אחד שי"ג וחצי מינוטען קודם עלות השחר הוא זמן בין השמשות, ולא ידעתי מנ"ל, עכ"ד.

"הנה בהגהות חתם סופר על שו"ע או"ת סי' פ"ט אזל ג"כ בשיטה זו שכתב דכמו שבערב ג' רבעי מיל האחרונים מהיום הוא בין השמשות, כמו כן בבוקר ג' רבעי מיל הראשונים לאחר עמוד השחר, אבל גם עליו יש להפליא דלא נמצא כן בפוסקים.

"ואפשר לומר דזהו הזמן שבין ברקאי להאיר פני המזרח דהוזכר במשנה ריש פ"ג דיומא דפליגי בה תנא קמא ומתתי' בן שמואל, ואף שדעת המג"א בסי' פ"ט (ס"ק ג) דלכ"ע משעלה עמוד השחר הוי יום, אלא דבתמיד משום חשש טעות הוצרכו שיהא האיר פני מזרח. הנה במשנה ברורה שם (ס"ק ב ובביאור הלכה) הביא חבל פוסקים דלא כהמג"א, אלא דעד שיאיר פני המזרח לא נקרא עדיין יום. ואפשר דבהא תליא פלוגתתם, דלהנך פוסקים משעלה עמוד השחר דהיינו ברקאי עד שיאיר פני המזרח דינו כבין השמשות. עכ"ל.

והנה אם נאמר כן, יוצא לנו חומרא, שלענין תעניות וזמן קרי"ש צריכים לחשב ע"פ זמן ברקאי שהוא תחילת בין השמשות של בוקר, ולענין המצוות שמצוותן רק ביום מחשבים רק מן האיר פני המזרח שהוא סוף ביה"ש של בוקר. אמנם לעיל כבר הוכחנו שכפי הנראה נהג לגמרי כהשיטה שעלוה"ש הוא בהאיר פני המזרח, ואפילו לקולא. על כן נראה שבירור זה נכתב רק להערה בעלמא בדרך אפשר, ולא להלכה למעשה.

סיכום שיטתו:

זמן עלות השחר אינו תלוי ב-72 דקות קודם נה"ח, אלא הוא כהמנהג הנפוץ באירופה, בשעה שהאיר פני המזרח במציאות, ומשתנה לפי עונות השנה כשם שזמני "משיכיר" משתנים כפי עונות השנה, וזהו בין לקולא ובין לחומרא.

בפאפא בשנת תש"ג היה לו לוח מדוייק (פחות או יותר) לכל יום ויום לזמן עמוה"ש הנקבע ע"פ י"ב מעלות תחת האופק. לא החליט בודאות שי"ב מעלות הוא זמן עמוה"ש ע"פ הלכה, שאפשר שהוא מוקדם קצת, אלא סמך על לוח המיוסד על טבלאותיו של הרב ד"ר קאהן, שגם דודו ורבו הגה"ק בעל 'קרן לדוד' סמך עליו.

אחר השואה הנוראה כבר לא היה לו אותו לוח המדוייק ליום יום, ואפי' אם היה לו – לא היה יודע איך להתאימו לאופק אנטווערפן או לנוא יארק¹⁷, וממילא הוצטרך לעשות בעצמו ע"י חשבונות שונים. בתחילה עשה ע"י שעות זמניות, וחישב הזמן שמן עלוה"ש עד נה"ח כשיעור שמינית או עשירית מן היום, וכאשר נתעורר שזה אינו תואם עם המציאות האסטרונומית התחיל לפקפק בזה, אלא שסבר שע"י חומרא של כמה דקות יוצאים יד"ח.

17 אמנם ראה בשו"ת 'זיען יוסף' חיו"ד סי' קמ"ה שבאדר ב' שנת תש"ז כתב אל הגה"צ רבי דוד מאשקאוויטש זצ"ל (אב"ד באניהאד ומשקאלץ, סגן חבר ועד הרבנים דקה"י בפעסט), וז"ל: "עיקר שיעור בין השמשות הוא י"ג וחצי מינוט קודם צאת הכוכבים וכו', קודם זמן צאת הכוכבים אשר נרשם בלוח של פאפא". עכ"ל. הרי שהורה לו לנהוג ע"פ לוח פאפא, ומסתבר שגם בידו היה לוח זה. אולם כאמור תשובה זו נכתבה בשנת תש"ז, והרב השואל היה בבודאפעסט או בערים שאינם רחוקים הרבה משם, אשר לוח זה היה מותאם למקומות אלו. והגם שנעשה לשנת תש"ג אפשר להשתמש בו גם בשנים אחרות ע"פ התאריך הלוועזי. אבל אח"כ בתחילת שנת תש"ז כאשר הגיע לאנטווערפן לא היה בו שום שימוש

אח"כ בנוא יארק הוכרח לענות לשואלים על כן קבע עפ"י אומדנא, שעה למצוות שמצותן ביום, שעה וחצי למצוות שמצותן בלילה. בחישוב שיעור זה הכניס בחשבון מה שאורך הנשף משתנה בעונות השנה, וגם הוספת חומרא לכאן ולכאן עד שיצא הספק מן הלב, שזמן עלוה"ש שע"פ הלכה נמצא בין שני זמנים אלו.

לגבי זמן "משיכיר" בתחילה חישב 45 דקות קודם נה"ח. אח"כ בעקבות שעת הדחק בירר שגם 50 דקות קודם נה"ח כבר "משיכיר" בלי ספק, ונשאר שיעור זה אפילו אחר שהשעת הדחק כבר עברה.

הצד השווה שבכל הנ"ל, שכל השינויים שבמשך השנים לא היו בנקודה העיקרית, כי אם בדרכי חישוב בפועל, ועקבות הצורך להתאים למקום החדש אליו הגיע.

מכאן ואילך אדון על זמני עלוה"ש ומשיכיר מדוייקים שעונים להוראתו הזאת למעשה.

הכרעת הגר"י ניימאן עלוה"ש 14 מעלות ומשיכיר 11 מעלות

בשו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב (סי' קכח) כותב: "בשנת תשי"ד הגעתי לכאן [מאנטריאל], ואז התחלתי לעסוק בעשיית לוח עם קביעת הזמנים, ועזרו לי ידידי להבחיל"ח הרב הגאון ר' חיים בערגער זצ"ל אבד"ק מישקאלץ והרב הגאון ר' יוסף דוד קליין זצ"ל אבד"ק טאב, ולאחר זמן בשנת תשי"ז או תשי"ח מסרנו הכתיבה והחשבונות לעשות לוח ע"פ היסודות שקבענו להרה"ג החסיד מו"ה יעקב זילבערמאן זצ"ל. ביחד עם הרבנים הגאונים הנ"ל להבחיל"ח הלכנו באשמורת הבוקר אל מקום פנוי מחוץ לעיר והסכמנו ע"פ ראייתנו שעלות השחר הוא כשהשמש ב-14 גראד מתחת לאופק לפני הנה"ח. וכן שמעתי מרב אחד גדול בתורה¹⁸ שהי' דר בישוב מחוץ לעיר הגדולה ורגיל לטייל באשמורת הבוקר, שנראה לו ג"כ כך דתחלת התנוצצות האור הוא ב-14 מעלות" עכ"ל. וכ"כ בקובץ 'צפונות' (גליון ז עמ' נז) ובקובץ 'עץ חיים' (ח"ט עמודים רב רו רו).

ובתשובה הנ"ל ממשיך לגבי זמן "משיכיר": "ושיעור משיכיר ראינו שהוא כמו 12 גראד, ולחומרא קבענו זמן הנחת טלית ותפילין ב-11 גראד." עכ"ל.

וכ"כ בספרו שו"ת 'אגורה באהלך' ח"א (סי' ה): "ונתברר לפי ראות עינינו שאחר עשרה או שנים עשר מינו"ט אחר עלות השחר (כאשר השחר מבקיע לצדדים, ולא נקודה ממש רק קצת יותר) ודאי כבר הגיע הזמן משיכיר. וליתר שאת קבענו הזמן [בקיץ, ראה להלן] על לערך חמש עשר מינו"ט אחר עלות השחר. (בזמן הקיץ הוי השמש אז כ-11 מעלות מתחת להאופק, וקבענו הזמן בכל השנה לפי חשבון זה של המעלות, וממילא בחורף הזמן [ביחס להעלוה"ש] הוא מאוחר יותר, כי בהתחשבות לפי האופק מתקצר הזמן שבין העלוה"ש להנה"ח בימי החורף). עכ"ל.

ושיעור זה ל"משיכיר" כתב ג"כ בספר 'אור מאיר' (פרוץ, פ"ה סי' ב אות יא ופ"ז אות ב) שיצא לו כן בקירוב ע"פ הנסיון¹⁹.

בלוח הזה, כיון שאינו מתאים לאופק אנטווערפן שהוא צפון יותר (בודאפעסט היא 47.5 מעלות צפון מן קו המשוה, ואנטווערפן היא 51.2 מעלות).

18 בהערות הרב המגיה בשולי העמוד שם: "ה"ה הרה"ג ר' משה ניישלאס זצ"ל אב"ד שיכון סקווירא".

19 רבס' זמני ההלכה למעשה' (מנת) ח"א במבוא עמ' 20 דעתו שזמן "משיכיר" מוקדם מעט, כשעה שהשמש 11.5

מעלות תחת האופק. וע"ע לקמן הערה 22.

ביאור השינוי במציאות בין 14 מעלות ל-12 מעלות

יש לעיין במש"כ בתשובה שבח"א "כאשר השחר מבקיע לצדדים", האם זה קאי על עלות השחר או על זמן "משיכיר". וממה שכתב בתשובה שבח"ב "דתחלת התנוצצות האור הוא ב-14 מעלות", שהיא עלות השחר לשיטתו, מוכח לכאורה כי "כאשר השחר מבקיע לצדדים" קאי על "משיכיר". אבל אין זה נכון, אלא המציאות היא שהזמן ש"השחר מבקיע לצדדים" היא בסביבות 14 מעלות, ובזמן זה כבר "האיר פני המזרח". ומש"כ "תחלת התנוצצות האור" אין הכוונה על ניצוץ אור בלבד, אלא על "התנוצצות האור". (ואמנם לשיעור "משיכיר" לא הגיע עדיין לכולי עלמא). והנוקטים שזמן עלות השחר הוא בין 18 מעלות ל-16.1 סוברים שזמנו בניצוץ אור הראשון ממש²⁰.

עכ"פ צריכים אנו לבאר טעם החילוק במציאות, מדוע סובר הגריי"נ שעלות השחר הוא מוקדם הרבה (14 מעלות), ממה שכתוב בה'טאבעללען' של הרב קאהן (12 מעלות), שעליו מיוסד לוח 'קהלת יעקב' תש"ג.

ונראה דפליגי במה שכבר העיר הרב 'מלמד להועיל' בתשובתו אל הרב קאהן. שכך כותב הרב קאהן לבאר שיטתו בחישוב 12 מעלות לעלות השחר (נדפס בשו"ת 'מלמד להועיל' או"ח סי' ל אות ה): "עלות השחר א"א לראות ליושבי עיירות יען כי ניצוצי האור השמש אינם נראים בעת ההיא כי אם באופק היותר עמוק, אמנם האיר פני המזרח היה נראה לכל אדם מיד, וע"כ נראה לי שהאיר פני המזרח הוא באמצע בין עלות השחר ובין הנץ החמה מפני שבעת הזאת כל האופק עד מעל לראשנו (ביז צום צעניטה) הוא מלא אור, והוא ניכר לכל אדם מיד אפילו לאותן שהן דרים ברחובות קצרים בין בתים גבוהים".

אמנם הרב 'מלמד להועיל' השיב לו שם (בתשובתו השנייה אות ו): "מה שאתה חושב שהאיר פני המזרח הוא דוקא אם נראה לכל אפילו להיושבים ברחוב צר בין בתים גבוהים, תמה על עצמך, א"כ למה הוצרכו לעלות על הגג במקדש כדי לראות שהאיר פני המזרח (ע' במפרשים רפ"ג דיומא) הלא נראה לכל, וכי פליג מתיא בן שמואל ואמר שלא עלו על הגג, זה לא נמצא בשום מפורש". עכ"ל. ועיי"ש שדעתו שעלות השחר הוא או 18 מעלות או בשעה שרואים שהאיר פני המזרח כשעומדים על מקום גבוה כגג, שהוא פחות מן 18 מעלות ויותר מן 12 מעלות.

ועפ"ז מובן היטב הכרעת הגריי"נ ניימאן זצ"ל שעלות השחר הוא 14 מעלות, שזהו הזמן שהאור מבקיע לצדדים. וראה שו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב (סוף סי' קלב) שכותב: "ויש לפני לוח זמנים מעיר פרעשבורג לפרשת תרומה שנת תרצ"ג (נדפס בספר רבי עקיבא ותורתו (בין דף ס"ד לס"ה)), ושם יוצא הזמנים לתאריך מערך 3 כדלהלן, סוף זמן קריאת שמע 8:35, זריחה 6:30, שקיעה 5:38, ואם עושים החשבון לפי מקום פרעשבורג ביחס לקו המשוה (48.15) רואין שחשבו עלות השחר בערך 14 גראד²¹ מן האופק, ומסתמא מנהג זה הוא עוד ממרן החת"ס זי"ע או בנו מרן הכת"ס זי"ע, שבדקו וראו שכן הוא זמן עלות השחר".

20 עי' לקמן תחת הכותרת "שיטות שונות בעלוה"ש הנהוגות היום", ובאריכות בס' 'אור מאיר' (להגר"מ פוזן).

21 וכ"כ בס' קכ"ט וקל"ג. אמנם תשובה זו נדפסה קודם כ'בירור הלכה' (זילבר, תליתאה, או"ח סי' פט) ושם כתב: "רואים שהוא כמו 12-13 גראד העלות השחר". וכן נדפסה בקובץ 'עץ חיים' (ח"ט עמ' רד) ושם: "בערך 13-14 גראד מהאופק". וכפי הנראה "כמו 12-13" הוא טעות, וצ"ל "בערך 13-14" או "בערך 14" בלבד.

התייחסות ה'ויחי יוסף' לקביעת תלמידו הגריי"נ

כפי שהובא לעיל הגריי"נ זצ"ל כתב שכאשר הגיע למאנטריאל בשנת תשי"ד התחיל לעסוק בזמנים, ואכן שנה ההיא – תשי"ד – היא השנה שרבו השיב לו על הספינה אודות עלוה"ש שבלוח אנטווערפן (ב'זיען יוסף' הנספח סי' ב). הזמן שהרב ניימאן יצא עם רבנים וקבע 14 מעלות – 11 מעלות לא היה הרבה אח"כ, שכבר מזכירו בתשובה בשו"ת 'אגורה באהלך' (ח"א סי' ה) משנת תשט"ז. בו בזמן בנוא יארק משנת תשט"ו והלאה התחיל רבו לעשות בויליאמסבורג לוח לעלוה"ש ומשיכיר ע"פ אומדנא.

א"כ נשאלת השאלה מדוע כל השנים לא ניסה הרב ניימאן להשפיע על רבו שיסכים לקביעה מדוייקת של 14 מעלות לעלוה"ש ו-11 מעלות למשיכיר? והתירוץ ע"ז נראה כי מן הסתם דיבר אתו בזה, כמו שידעתי מעוד רבנים שדיבר אתם בזה²². ולזה כתב שלרבו "לא היה לו קבלה בזה", ור"ל שכיון שלא היה לו קבלה בזה מרבותיו, וכל ענין זה שאפשר לקבוע זמן עלוה"ש מדוייק ע"פ מעלות הוא דבר שאינו מבואר בספרי הפוסקים, על כן לא רצה להכריע ולקבוע בזה מסמרות להלכה לדורות. אבל זה ברור שגם לא שלל את האפשרות לקבוע ע"פ מעלות, שהלא בעצמו בשנת תש"ג הוציא לאור לוח המיוסד על מעלות.

אכן הגריי"נ מעיד על רבו כי בשנת תשל"ד "בענוותנותו דיבר איתי, ואמרתי שלפי חשבוני אין שום שאלה להקדים איזה מינוטין". אין ספק אשר "חשבוני" הנאמר כאן הוא משיכיר לשיטתו 11 מעלות תחת האופק, ורבו סמך עליו הלכה למעשה. אלא שממשיך "ונשארנו על חמשה מינוטין, וע"כ נשאר שזמן תפילין 50 מינוטין לפני זריחה". הרי שלבסוף נשאר הדבר על אומדנא, וכנראה זה היה לפי שרבו לא סיים לברר עד הסוף, שלא היה לו הפנאי לכך.

השוואה בין זמני משיכיר

הנה לפניכם זמני "משיכיר" של 11 מעלות ושל 10.2 מעלות²³ לאופק ברוקלין נוא יארק (שכונת בארא פארק) בזמנים שונים בשנה לדוגמא²⁴:

22 וכן מו"ר בעל נט"ג אמר לי שכמעט כל פעם שהיה נפגש עם הרב ניימאן היה מדבר רק על זה, איך שיצא חרץ לעיר עם רבנים וראו עלות השחר וכו'. ופעם אחת אחר נישואי כשהיה במאנטריאל בשנת תשכ"ז, ועוד פעם אחרת, לקח אותו הרב ניימאן בחוץ לעיר להראות לו כיצד נראה זמן משיכיר.

וראיתי בקובץ 'גינת ורדים' (גליין כד עמ' קסג), במאמר של הרב ישראל איצקאוויטש מלונדון, שכותב "כל מה שכותב הגה"צ מהרי"י ניימאן זצ"ל ממנטריאל בתוך לחותיו ובתוך מכתביו הפרטיים לאנשים שונים צ שהוא ביסס במנטריאל זמן עלוה"ש של י"ד מעלות על לוחות פאפא ופרעשבורג צ איננו מדויק", עכ"ל. ור"ל שהוכיח לפני זה שבפרעשבורג היה נהוג י"ב מעלות, ולא י"ד מעלות. אולם מעולם לא כתב הגריי"נ שביסס י"ד מעלות על לוח פרעשבורג, רק שכן יצא לו ע"פ השקפתו, ואין לדין אלא מה שענינו רואות, ושמצא לו חבר בלוח פרעשבורג. ומה שטען וי"א שבפרעשבורג היה נהוג י"ב מעלות, כבר העיר מזה הרב המו"ל בשו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב (סי' קלג הע' קלז) שיש שעושים כך את החשבון, אבל אינו מוכרח, עיי"ש. גם מה שטען שהגריי"נ כתב שחשבון י"ד מעלות מיוסד על לוח פאפא, לא כתב שום מקור איפה מצא שהגריי"נ כתב כן! ואיך אפשר שהגריי"נ יכתוב כן, הלא הוא עצמו ערך את לוח פאפא ע"פ י"ב מעלות!

23 כן דעת הג"ר יחיאל אברהם זילבר ז"ל בקובץ 'אוצרות ירושלים' (חע"ח עמ' תתתלו ואילך) ובספרו 'כירור הלכה' (תניינא או"ח סי' יח, ח"ו או"ח סי' יח), לענין לכתיחלה. ולענין שעת הדחק הקיל כבר משעה שהשמש מגיע אל 12.85 מעלות.

24 ע"פ 'לוח זמני היום' שיו"ל ע"י 'ועד לחיזוק קיום המצוות' לשנת תשע"ה. בקיץ הותאם לשעון קיץ. בלוח זה קירבו את חלקי הדקות לדהק המחמירה ולא לדהק הקרובה, לכן לפעמים מתקבל הרושם כאילו אין הלוח מדוייק בדקה אחת. בלוח הקטן של הנ"ל (לוח כיס) יש רק זמן אחד ל"משיכיר", והוא של 11 מעלות. והגם שהרב מפאפא התגורר אז בשכונת וויליאמסבורג, אין חילוק משמעותי בין שכונת בארא פארק לשכונת וויליאמסבורג לגבי אורך הנשף. ולהעיר גם שבשו"ת 'זיען יוסף' (ח"א סי' י) כותב: "אני קבעתי בבית מדרשי... זמן זריחה השמש שנקבע ב"צייטונג" (=עיתון) ע"פ

עונת שנה	תאריך לועזי	נץ	משיכיר 11°	החילוק	משיכיר 10.2°	החילוק
ימי תשרי	אוקט. 4	6: 55	6: 02	53 דקי	6: 07	48 דקי
שיא חורף	דצמ. 31	7: 20	6: 21	59 דקי	6: 25	55 דקי
ימי ניסן	מרץ 19	7: 01	6: 08	53 דקי	6: 13	48 דקי
שיא קיץ	יוני 13	5: 24	4: 17	67 דקי	4: 23	61 דקי

הרי שאפילו בימי ניסן ותשרי שאז הנשף הקצר ביותר אין "משיכיר" פחות מן 53 קודם נץ החמה. והיינו דקאמר הגריי"נ "לפי חשבוני אין שום שאלה להקדים איזה מינוטין", כי 50 דקות קודם השקיעה הוא כבר "משיכיר" בריוח אפילו בניסן ותשרי, וכ"ש בשאר זמני השנה.

השוואה לזמן עלוה"ש שב'טאבעללען'

לשלמות הענין אעתיק לדרוגמא כמה זמני עלוה"ש לאופק נוא יארק ע"פ שיטת הרב קאהן (12 מעלות תחת האופק), להשוותו לזמני נה"ח, כדי לברר האם זה תואם עם הוראת ה'יחי יוסף' למעשה שבשעה קודם נה"ח הוא כבר עלוה"ש לענין תפילה.

אני מעתיק שתי טבלאות, למעלה 40 ולמעלה 41 בשם שעשיתי לעיל²⁵, כיון שנוא יארק נמצאת על 40.7 מעלות צפון. כמו כן הוספתי טבלאות מותאמות לשעון האזורי, המוקדם בנוא יארק 4 דקות מן השעון המקומי. כן הוספתי כוכבית אצל הזמנים שהותאמו לשעון קיץ.

תאריך לועזי	נה"ח	טבלה 40°	טבלה 40° בניכוי 4 דקי ושעון קיץ	טבלה 41°	טבלה 41° בניכוי 4 דקי ושעון קיץ	הנשף
ספט. 18	*6: 40	4: 45	*5: 41	4: 45	*5: 41	59 דקי
דצמ. 17	7: 14	6: 10	6: 06	6: 10	6: 06	68 דקי
מרץ 22	*6: 56	5: 05	*6: 01	5: 05	*6: 01	55 דקי
יולי 20	*5: 41	3: 30	*4: 26	3: 30	*4: 26	75 דקי

רואים שרק בחורף ובקיץ אורך הנשף של 12 מעלות הוא יותר מן שעה, (בקיץ עד כמו 15 דקות), אבל בימי ניסן ותשרי אז שעה קודם נץ החמה עדיין היא קודם עלות השחר לפי שיעור נשף זה. ועל כרחק שה'יחי יוסף' סבר במסקנתו לשער נשף גדול יותר מן 12 מעלות.

שימות שונות בעלוה"ש הנהוגות היום

ב'לוח זמני היום' ש'יול' ע"י 'ועד לחיזוק קיום המצוות' של הרב מרדכי פרימאק ז"ל ובעוד כמה לוחות נקבע זמן עלוה"ש כאשר השמש 16.1 מעלות תחת האופק. שיעור זה מיוסד על שיטת הרה"ג הרב מאיר פוזן שליט"א מלונדון שקבע כן בספרו 'אור מאיר' (על זמנים פ"ד סי' א, ובספרו על מקואות בסופו סי' ז) את זמן עלוה"ש בבוקר וזמן צאה"כ לר"ת בערב. שיטתו מיוסדת על כך שבניסן ותשרי לפנות בוקר 72 דק' קודם נץ החמה, וכן בערב 72 דק' אחר

הממונים על חשבון זמנים כידוע". ובדרך כלל הזמנים לזריחת השמש ולשקיעתה שהממונים מפרסמים הם או לעיר מאנהעטן שבנוא יארק רבתי, או למרכז נוא יארק רבתי. אך כאמור אין נפקא מינה משמעותית מזה כי אם לגבי זמני זריחה ושקיעה, בדקה או שתיים, ולא לגבי אורך הנשף.

25 ויש להעיר שבימים שהעתיקתי אין שינוי בין מעלה 40 למעלה 41. אינני מתמצה דיו באסטרונומיה כדי לדעת פשר דבר זה, ואולי באמת יש טעות באחת הטבלאות. אך אעפ"כ לא מסתבר שיש חילוק יותר מן 5 דקות בניסן ותשרי.

שקיעה"ה, השמש היא 16.1 מעלות תחת האופק. זאת אומרת שבחורף ובקיץ שהנשפים ארוכים יותר, הוא יותר מן 72 דק' גם בארץ ישראל. ובמדינות הצפוניות יותר מא"י הנשף הוא יותר ארוך גם בניסן ותשרי, ועוד יותר בחורף ובקיץ.

אולם בזמן צאה"כ מעולם לא נהגו כך, אלא או 72 דקות שוות גם במדינות אירופה השוכנות לצפון א"י, או כשהשמש בין 7 ל-8.5 מעלות תחת האופק כמו שמסכם בס' הנפלא 'הזמנים בהלכה' (ח"ב עמ' תקכ). והגרי"י ניימאן זצ"ל כתב בשו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב (סי' קלג) לדחות שיטה זו, ומוסיף שאם נאמר כשיטה זו אז להח"ס הסובר שיעור מיל 22 וחצי דק' א"כ שיעור ד' מיל הוא 90 דק' בא"י בניסן ותשרי, ועוד יותר בחורף ובקיץ, ועוד יותר באירופה, וזה מופרך משו"ת 'חתם סופר' (ח"א סי' פ), ומעוד מקומות.

ולגבי זמן עלוה"ש של 16.1 מעלות ראה 'הזמנים בהלכה' (עמ' קצ) שמנהג זה היה קיים בארצות אירופה, והביא שם בהערות שכן הוא ב'קונטרס הראיות' ובאיזה לוח בוולנא. אמנם אם כי היה קיים מנהג כזה באיזהו מקומן, אבל אין הכרח שהיה כן המנהג הנפוץ, והגרי"י ניימאן כותב שע"פ חשבונותיו היה בפרעשבורג נהוג 14-13 מעלות. וכבר הבאנו לעיל שהרב קאהן כותב שמנהג העולם קרוב ל-12 מעלות.

ויש להוסיף שכפי המובא לעיל דעת ה'ויחי יוסף' שזמן תחילת התענית אפילו בקיץ הוא לכל היותר שעה וחצי קודם הנץ, א"כ על כרחך סבר שעלוה"ש הוא פחות מן 16.1 מעלות, שלפי חשבון 16.1 מגיע זמן עלוה"ש יותר משעה וחצי. כגון בשנה שעברה (תשע"ד) ב"ז תמוז (יולי 15) בנוא יארק חל עלוה"ש הנ"ל בשעה 3:54 ונה"ח 5:38, והחילוק ביניהם 104 דק', דהיינו שעה ועוד 44 דק'. ובשנה זו (תשע"ה) ב"ז תמוז נדחה (יולי 5) יחול עלוה"ש לחשבון הנ"ל בשעה 3:44 ונה"ח 5:31, והחילוק ביניהם 107 דק', דהיינו שעה ועוד 47 דק'.

זמן עלוה"ש להגר"א והבעל ה'תניא'

אכן דעת הגר"א (או"ח סי' רסא) והרב בעל ה'תניא' (בסידור סדר הכנסת שבת) שהזמן מן עלוה"ש עד נה"ח הוא שיעור ד' מיל, ומכוון עם הזמן שבין שקיעה"ח עד יציאת "כל" הכוכבים (לא רק ג'), ונאמרו באר"י דוקא ובניסן ותשרי. ודעת הגר"א היא ששיעור מיל הוא 22 וחצי דק', א"כ נמצא שבניסן ותשרי זמן עלוה"ש 90 דק' קודם נץ החמה. וכן קבע הג"ר יחיאל מיכל טוקיצינסקי בספרו 'בין השמשות' ובלוחותיו, והוא כשהשמש 19.75 מעלות תחת האופק, וכן הרבה נוהגים היום בא"י.

ולדעת הרב (בסידור שם, ובשו"ע שלו או"ח סי' תנט ס"י) הסובר ששיעור מיל 24 דק' כדעת הרמב"ם (פיה"מ פסחים פ"ג מ"ב) א"כ ד' מיל הן 96 דק' בא"י בניסן ותשרי, שאז השמש עדיין 21 מעלות תחת האופק. ודעת הגרא"ח נאה זצ"ל בספרו 'שיעורי ציון' (אות לז) שהוא 120 דק' בא"י ובניסן ותשרי, (כשהשמש עדיין 26 מעלות תחת האופק), דהוא כשיעור ה' מילין שכל מיל 24 דק', כיון שהרמב"ם גופיה סובר ששיעורו ה' מילין. זאת אומרת שבקיץ ובחורף אפילו בא"י, ועוד יותר במדינות השוכנות לצפון א"י, הנשף ארוך הרבה יותר משתי שעות.

אמנם שתי שיטות אלו מופרכים מן המציאות, כי הנשף האסטרונומי הוא לכל היותר 18 מעלות, וגם כשהשמש מתקרב ל-18 מעלות תחת האופק עדיין לא ניכר כלום לעין, רק בכלי החוזים, א"כ ודאי שזמן עלוה"ש ההלכתי הוא פחות מן 18 מעלות קודם הנץ, וכ"כ הגרי"י ניימאן שם, והגרי"א זילבר ב'בירור הלכה' (תליתאה או"ח סי' פט עיי"ש). וראה 'הזמנים

בהלכה' ח"א עמ' קצה, והתירוץ שהביא דחוק, ובפרט קשה לשיטת הגר"א, אשר כבר הבאנו מספרו 'שנות אליהו' שעלות השחר הוא בהאיר פני המזרח, ואיך אפשר לומר על זמן שלא ניכר עדיין שום אור שכבר האיר פני המזרח?

ומחמת כן דעת הגר"ר שלום דובער לויין שליט"א בספרו על 'סדר הכנסת שבת' (ברוקלין תשע"ד, עמ' מז ואילך, וכבר כתב כן בקונטרסים במשך השנים) שגם לשיטת הרב מחשבים זמן עלוה"ש 72 דק' בא"י בניסן ותשרי, וע"פ זה בשאר המקומות ועונות השנה בהתאם. והגם שדעת הרב ששיעור מיל 24 דק', על זה עונה הרב לויין (עמ' מז) בפלפולא חריפתא מתוך סוגיית הגמרא שלענין זמן עלוה"ש לכו"ע מחשבים מיל 18 דקות, עיי"ש. וכ"כ הגר"ר יוסף שמחה גינזבורג ב'הערות התמימים ואנ"ש' (י-ם תשד"מ עמ' ג): "בנוגע... אם אמנם נכון הדבר שלדעת אדמוה"ז עלות השחר הוא שעתיים לפני הנץ החמה... עלי לומר ששמעתי מהרה"ח הגר"ר זלמן שמעון שי' דווארקין מרא דאתרא דליובאוויטש 770 שלא נהגו כן כלל בעבר בין חסידי חב"ד, כי אם 72 דקות כדעת הב"י. כן להעיר מ'מגדל עז' עמ' שסא, כנראה מאדמו"ר מוהרש"ב נ"ע 'בידוע שמעלות השחר עד הנה"ח יש שעה וחומש', "עכ"ל. והכוונה ברורה על 72 דקות בירושלים בניסן ותשרי, כשם ששעתיים לדעת הגרא"ח נאה הוא בירושלים בניסן ותשרי, שהרי בא לשלול זה²⁶. וכ"כ הגר"ר שלום מאראזאוו ז"ל בקובץ רז"ש עמ' 173. אלא שבכל זאת דעת הרב לויין (שם עמ' נא) שאין עלוה"ש בדיוק 16.1 מעלות, אלא מוקדם מעט, שמחדש שכמו שהרב כותב בסידורו ששקיעה אמיתית היא כמו ד' דקות אחר שקיעה הנראית, כמו כן נץ אמיתי הוא כמו ד' דקות קודם הנץ הנראה, (ועלוה"ש לפ"ז כשהשמש 16.9 מעלות תחת האופק). והסכימו לזה הגר"ר יוסף יצחק פייגעלשטאק שליט"א במכתבו (נד' שם עמ' צח) ועוד כמה רבנים שליט"א (עי' ספר הני"ל).

הגריי"נ זצ"ל משתדל להנהיג זמן קרי"ש בנוא יארק ע"פ האופק

בקובץ 'צפונות' (גליון ז, עמ' נח. ואח"כ בשו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב סי' קלב) כותב הגריי"נ ניימאן זצ"ל: "היוצא מדברי הגאונים הנ"ל דבשיעור עלות השחר המקובל (ע"פ האופק והוא

26 וכ"כ הגריש"ג ב'כפר חב"ד' גליון 162. וכן הבין בפשיטות בעל 'הזמנים בהלכה' (ח"א עמ' קצה). ונשתוממתי בראותי שבקובץ 'גית ורדים' (גליון כד עמ' קסה), כתב ר"י איצקאוויטש מלונדון בדעת הגר"ש דווארקין שכוונתו שבליובאוויטש נהגו עלוה"ש תמיד ע"ב דקות שוות. ו"תפס" את הגריש"ג במה שכותב שהכוונה 27 דק' מן השעות זמניות, ודחה דבריו שהרי הרב בסידורו סובר דאוליין בטר חשבון המעלות. אבל לפ"ז היה צריך רי"א להסיק שצ"ל ע"ב דקות "כפי חשבון המעלות" כמו שרבים אכן מבינים וכמו שהוא בפשטות, אבל הפלא! הוא כותב "עכ"פ לפי הנ"ל יש לנו ראייה שבליובאוויטש היה המנהג להחזיק את העלות השחר תמיד ע"ב דקות לפני הנה"ח, ולא נהגו כלל כדעת אדה"י בסידורו אצל ספה"ע בענין זה." עכ"ל. טענו חטים והודה לו בשעורים, אתמהא!

גם מה שהוציא מתוך מאמר אדמו"ר הרש"ב שבי'מגדל עז' של הגר"י מונדישיין ז"ל, שדעתו על שעה וחומש משעות שוות. המעיין שם יראה שמדובר במאמר חסידות בענין זמני גלות וגאולה, והקטע המדובר מקורו בגמרא בפסחים. והרי בגמ' פסחים גופא כבר פירשו אדמו"ר הזקן בסידורו שהכוונה רק על א"י ורק בימים השווים, ואיך אפשר להוציא מדברי נכדו אדמו"ר הרש"ב שהכוונה בכל מקום ובכל זמן?! גם ידוע שנמצאים כמה מאמרי חסידות מנשיאי חב"ד הבנויים על נוסחאות ופיוטים שאין נהוג לאמרם בין החסידים, ואין להקשות מהם.

גם תמוה מה שהוציא מסידור הרב בהלכות קרי"ש ותפלה, שכתב "לפי שמורי השעות אין כלם הולכים באמת והוא ספק של תורה וגם אין ראוי לצמצם לכן צריך ליהרר לגמור קרי"ש בסוף שעה שביעית בקיץ", שממה שהקדים כ"כ מחמת הספק על כרחך שחשש לזמן המג"א כפי מה שהוא לומד ע"ב דק' שוות, ואח"כ הוא מודה במקצת וכותב "ואע"פ שלפי האמת עדיין אין זה ראייה ברורה". אבל הפלא שבכותרת שם החליט בודאות ש"הרב בעל התניא זצ"ל כותב לחשוש לזמן קרי"ש של מג"א" וכפי חשבון ד' מילין שוות. ובאמת לא רק שאין כאן ראייה ברורה, אלא אפילו סרך ראייה אין כאן, ובפרט שלא יתכן שהרב יסתור עצמו ממה שכתב בשורה קודמת.

מש"כ המג"א והרמב"ם הנ"ל) ישנם מקומות וזמנים רבים שההפרש בין עלוה"ש להנה"ח הוא יותר מן מ-72 מינוט, על כן נכון התם להחמיר ולהקדים סוף זמן קר"ש ממה שהוא ע"פ חשבון עלוה"ש של 72 מינוט. בדרך משל פה במאנטריאל צריך להקדים סוף זמן קר"ש בימות הקיץ בכערך 18 מינוט מזה, ובניו יארק הוא 10 מינוט.

ובשו"ת 'אגורה באהלך' ח"ב (סי' קלג אות ג) כותב: "במה שכ"ת מתקשה שלא מצינו לאבותינו ורבתינו שבגולה (במדינות הצפוניות) שחשו לזמנים ע"פ מעלות... נ"ל שהם סמכו בעיקר על סימני הכסוף וכוכבים, אלא כדי לקיים דברי ר"ת כלשונם החמירו וקבעו זמן השוה לכל עת ולא עסקו בחשבון ע"פ המעלות להקל. אבל להקל כגון לענין סו"ו קר"ש נגד המציאות (ע"פ חשבון המעלות) ולחשוב תמיד 72 מינוט הוא דבר תמוה, אם לא שנאמר שסומכין מעיקר הדין על שיטת התניא והגר"א שהחשבון נקבע מהנה"ח עד השקיעה (וממילא דהזמן מאוחר יותר כנודע), ורק לחומרא חושבין גם כשיטת המג"א וע"פ 72 מינוט."

ובתשובת הגריי"ג זצ"ל שנדפסה בקובץ 'עץ חיים' (ח"ט עמ' רג) כותב: "ופעם פניתי אל התאחדות הרבנים והגדתי שיש בזה שאלה אודות סוף זמן קר"ש אבל לא עשו עסק מזה, וחסבתי הלא יש גם שיטת הרה"צ מקאמארנא ועכ"פ לפי שיטתו לא יהא ח"ו מכשול."

ובתשובה אחרת (שם עמ' רז, ובשו"ת 'אגורה באהלך' שם הערה קמה) כותב: "דיברתי פעם אחת עם הרה"ג מווידיסלאב זצ"ל למה חושב 72 מינוטין לקולא, ואיני יודע אם קיבל דברי²⁷. עכ"ל."

ואני הצעיר עומד היום בשנת תשע"ה ובלוח של 'התאחדות הרבנים' עדיין לא תוקן הדבר להחשיב זמן קר"ש גם כפי האופק והמציאות עכ"פ.

בחלק ב' של מאמר זה בדעתינו בעו"ה להרחיב יותר בכיאוורים וכיורורים על הלוח של שנת תש"ג, וכיורור זמני יום ולילה במשנת הנה"ק בעל ה'ויחי יוסף' זצ"ל. ויה"ר שלא ניכשל בדבר הלכה.

27 ומצאתי מקום אחד שהרה"ג מווידיסלב זצ"ל מבאר שיטתו בחישוב זמן עלות השחר. שזה לשונו בהסכמתו לספר ישראל והזמנים: "הערה אחת אציין, שמאותם המקשים על שיטת ר"ת ז"ל שצאת הכוכבים היא ע"ב מינוט אחר שקיעת החמה והלא רואים כוכבים בכמה וכמה מינוט קודם ובפרט בחורף, הם אין נמנעים מלחשוב עלות השחר שתי שעות יותר קודם נץ החמה, ואיך זה מתאים עם המציאות שזמן שבחשך יכסה ארץ ומלוואה עלות השחר יקרא לו. ועכ"ל שלא מראית עינינו אלא קבלתינו היא המכרעת, שיטה וקבלתה." עכ"ל.

ולא זכיתי להבין. והלא ודאי שכן הוא שבזמן עלוה"ש עדיין חושך יכסה ארץ, שעלוה"ש אינו כי אם האור הנוצץ בפאת המזרח קודם עלות השמש כמ"ש הרמב"ם בפיה"מ (ברכות פ"א מ"א). וכן הגר"א בסי' רס"א והרב בעל התניא בסידורו כתבו להדיא שבעלות השחר עדיין השמים מלא כוכבים! וכ"כ טענה זו בשו"ת 'ויען יוסף' (סי' קג תחת הקו ד"ה ויעין עוד), עיי"ש.

גם לא מובן מה שכותב שקבלתינו היא המכרעת, והלא בכל תפוצות ישראל מקדמת דנא מעולם לא נהגו לשער עלות השחר ע"ב דקות שוות קודם נץ החמה, כי אם על פי עלות השחר הנראה במציאות!?

וראיתי לאחד שמביא מפי השמועה שהלוח נוסד ע"י האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל ביחד עם רבנים חשובים כמו הגה"ק מצעהלים זצ"ל והגר"י שטייף אב"ד קלחת ויען זצ"ל, והסכימו לקבוע את זמן עלוה"ש ע"ב דקות לפני הנה"ח, ע"כ. אך אילו היה האמת כן בודאי לא היה הרה"ג מווידיסלב שותק מזה. ואחר המחילה ברור שנתחלף לבעלי שמועה זו עלוה"ש עם זמן מוצ"ש שבזה לבד הסכימו הגאונים מצעהלים ומוויען ושאר רבנים להחמיר שימתינו ע"ב דקות אחר השקיעה בניגוד להוראתם ומנהגם הקודם להמתין רק מעט פחות משעה אפילו בדאורייתא. ולענין זמני מנחה ומערב באמת נשארו במנהגם הקודם, ואיך יתכן שיקילו בזמן עלוה"ש מאוחר?

גם מה שטען הנ"ל שמאחר שבמשך השנים אף אחד מן רבני ה'התאחדות' לא ערער על זמן עלוה"ש א"כ הסכימו, אינו נכון, שהלא הגה"ק מפאפא זצ"ל שהיה שם הסגן נשיא כתב תשובות ואף פירסם כן בספר 'טהרת יו"ט' ובבית מדרשו (כמואב לעיל), שעלוה"ש אינו בע"ב דקות.